

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ГОСПОДАРСЬКИХ ВІДНОСИН

Наукові праці МАУП, 2012, вип. 4(35), с. 46–51

Розглянуто особливості та закономірності еволюції поняття соціального капіталу. Проаналізовано теоретичні джерела виникнення, розвитку та функціонування теорії соціального та людського капіталу з позиції інституціонального підходу в соціологічній, філософській та економічній науках. Визначено основні напрями розвитку соціалізації господарських відносин в Україні.

Сучасний етап розвитку суспільно-економічної системи характеризується явищем соціалізації господарських відносин. На думку багатьох вчених, соціалізація економічних процесів є невід'ємною складовою сучасної економічної системи, що виявляється у появі, розвитку та утвердженні соціально орієнтованої ринкової економіки — мети багаторічної трансформації капіталістичного способу відтворення.

Сам термін “соціалізація” в науковій літературі зустрічається доволі часто. Він є предметом розгляду багатьох наук — філософії, психології, соціології, економіки та ін. Початківцями в дослідженні цього процесу можна вважати таких учених, як А. Сміт, В. Рошер, Б. Гільденбрант, К. Маркс, Ф. Енгельс.

Варто зазначити, що вчені другої половини ХХ ст. значно збагатили науковий доробок соціально орієнтованих процесів у найрізноманітніших сферах людської діяльності. Серед чималої когорти дослідників цього часу можна виокремити І. Габермаса, Д. Сороса, Дж. Гелбрейта, І. Кларка, Б. Барбера, Й. Шумпетера, Н. Менкю, Д. Хейса. Л. Ерхарда.

Помітне місце серед наукової спадщини зайняли і праці російських авторів. Вагомий внесок у розуміння природи, змісту та форм вияву соціалізації зробили В. Іноземцев, В. Нуреєв, Л. Албакін, І. Пригожин, С. Шаталін, В. Щербина.

Неможливо не відзначити й українських учених. Трансформаційні зміни та питання соціалізації були описані в працях таких авторів, як О. Амоша, В. Базилевич, Д. Богиня, А. Гальчинський, В. Геєць, В. Голюков, Б. Кваснюк, Е. Лібанова, В. Тарасевич, А. Чухно, С. Мочерний.

Водночас питання соціалізації є настільки складними та багатогранними, що сьогодні доволі складно виокремити хоча б один підхід, який системно та логічно описував би цей процес.

Аналізуючи всю історію розвитку суспільства, не важко помітити дві закономірності. По-перше, людина як соціоекономічний суб'єкт стає вільнішою. На певному етапі розвитку людина “скинула з себе пута рабовласництва”, пізніше — феодалізму. Нині, з появою таких понять, як людський та інтелектуальний капітал, відсоток, людина позбавляється майнової залежності від власників засобів виробництва, сама перетворюється на власника.

Формаційний підхід до періодизації історії людства достатньо чітко викристалізовує головну закономірність та унаслідок дії руйнівних сил суспільного розвитку — класових суперечностей всередині самого суспільства. Уся боротьба людства — це боротьба за рівність: за рівну кількість робочого і вільного часу, ресурси чи дохід.

По-друге, людство весь час свого існування знаходилося і знаходиться в суперечності з природою. У давні часи це проявлялось у тому, що людина шукала та відбирала у природи потрібні їй продукти, використовувала печери для безпечного існування. Нині людина вживає ті самі продукти, що й тисячі років тому, але спосіб, у який вона відділяє їх від природи, змінився. В інформаційному суспільстві достатньо натиснути на декілька клавіш у мобільному пристрої чи комп'ютері і потрібний для людини продукт буде доставлений у будь-яку точку земної поверхні. Людина сама будує потрібні їй будівлі з тим функціональним призначенням, що потрібне в тих чи інших умовах.

Зазначені можливості привніс у суспільний розвиток науково-технічний прогрес. На сьогодні НТП неможливо відокремити від процесу суспільно-економічного розвитку. А відтак він перетворюється на одну з ключових ознак та джерел формування нових форм існування суспільства.

Такий світоглядний принцип доволі чітко та повно розкриває цивілізаційний підхід до періодизації суспільного розвитку. Незважаючи на велику кількість класифікацій, все ж можна виокремити головну його ідею. Вона полягає в тому, що з часом суспільство в цілому, перебуваючи в протиріччі з природою, знаходить дедалі кращі способи відділення потрібних йому продуктів шляхом винайдення нових технологій. Недаремно одна з найпоширеніших класифікацій етапів суспільного розвитку виділяє аграрну, індустріальну та постіндустріальну стадії.

Наведені вище підходи яскраво свідчать про те, що вся історія людського існування пов'язана з пошуком найоптимальнішого способу співіснування усіх членів суспільства. Соціалізація — це наскрізний процес розвитку взаємодії між людьми. Звичайно, на певному етапі розвитку суспільства соціалізація вирішує певні завдання та набуває особливих форм.

Таким чином, спираючись на поверховий аналіз, можна зробити висновок, що соціалізація відображає соціально-економічну взаємодію членів суспільства, з приводу набут-

тя кожним з них умов рівності відповідно до визначальних особливостей цивілізаційних стандартів історичного зрізу певного періоду розвитку. Соціалізація як соціально-економічна категорія відображає процес проникнення в усі сфери діяльності людини таких відносин, які б сприяли підвищенню добробуту та комфорту кожного члена системи.

Безумовно, ключовою умовою досягнення стану добробуту всіх членів суспільства є їх рівність. Категорія рівності тісно переплітається з фундаментальною економічною категорією “власність”. Економічна категорія власності відображає право людини на можливість використовувати речі, предмети, продукти, товари, ресурси та процеси, пов'язані з ними, на власну користь чи розсуд.

Варто відзначити, що теорія власності є дещо суперечливою. Якщо ринкова капіталістична економіка чітко визначає її основні закони та особливості прояву, то до сьогодні в науковій літературі точаться суперечки щодо умов та часу її виникнення. На сьогодні не існує відповіді на багато питань з приводу існування, з погляду теорії ринкової економіки, архаїчних залишків феодального чи навіть рабовласницького розшарування суспільства в різних країнах світу. Деякі вчені навіть стверджують, що суспільна, а відтак і майнова нерівність, що є проявом відносин власності, є необхідною умовою еволюційного розвитку суспільства.

Найпростіше визначення продуктивних сил дає вчений-економіст С. Мочерний. На його думку, продуктивні сили це все те, що продукують або виробляють. Продуктивні сили можуть існувати у формі єдності людей, задіяних у виробничому процесі, та предметів праці — засобів виробництва. Хоча є й думки спеціалістів, які розуміють під продуктивними силами матеріальні фактори виробництва. Так, зокрема, М. Туган-Барановський стверджував, що людину важко віднести до продуктивних сил, оскільки людина є кінцевою метою діяльності зовнішніх, відносно людини, матеріальних засобів.

Соціалізація продуктивних сил та виробничих відносин проявляється у формі виникнення нових процесів. Скажімо, 60-ті роки

XX ст. характеризувалися революційними змінами у формі оплати праці. Цей процес відомий у науці під назвою “революція у сфері управління”. Поява менеджерів-управлінців ознаменувалась появою нової форми їх мотивації — відсотком. Раніше незбагнений процес призвів до стрімкого розвитку виробництва та головне — появи величезного прошарку суспільства, що все менше був прив’язаний до засобів виробництва.

Процес поширення відсотка у формі оплати праці спостерігається і до сьогодні. Він докорінно змінює виробничі відносини власника засобів виробництва та найманого працівника.

Цілком зрозумілим є той факт, що соціалізація цього складного механізму не може бути обмеженою державним регулюванням, прийняттям відповідного нормативно-правового акта чи закону. Соціалізація відображає передусім зміну мислення людини, трансформацію її світоглядних цінностей, розвиток ментальних навичок. Саме ці причини могли б стати джерелом виникнення нормативно-правового регулювання і закріплення соціалізації господарських відносин.

Водночас певне коло вчених стверджує, що соціалізацію господарських відносин не варто ототожнювати лише зі змінами у свідомості людини. Й. Шумпетер у своїх працях неодноразово зазначав і доводив, що капіталістичне суспільство — це насамперед економічне суспільство: “...буржуазне суспільство має чисто економічну форму: його фундамент, балки та маяки зроблені з економічного матеріалу. Фасад цієї будівлі виходить на економічний бік життя. Нагороди та покарання вимірюються у грошах. Піднятися вгору чи опуститися вниз означає те саме, що заробити або втратити гроші” [1].

Важко не погодитись з думкою відомого вченого. Ринкові закони та механізми не зводяться до реалізації суспільних потреб. Швидше реалізація суспільних потреб є інструментом отримання прибутку “...не зі служінням суспільству, а з наживою, і спрямована на максимальне підвищення своїх прибутків, а не загального добробуту” [1].

Розвиваючи цю думку Й. Шумпетер стверджує, що навіть капіталістичний ринок не гарантує економічної ефективності, а тим більше соціальної справедливості “між розумінням того, що погоня за максимальним прибутком і прагнення до максимальної продуктивності не обов’язково сумісні, та доведенням того, що перше обов’язково означає друге, існує значно ширша прірва, ніж здавалось класикам” [1].

Значно розширює такий підхід теорія еволюційного розвитку Й. Шумпетера. Економіст був першим, хто ввів у науковий аналіз поняття “нововведення”, “новації” та “інновації”. На думку вченого, саме введення нових технологій у господарську діяльність і розв’язувало ті соціальні протиріччя, які було описано вище.

Шумпетер стверджував, що нововведення “працюють” на двох рівнях — мікро- та макроекономічному. У першому випадку нововведення забезпечують отримання прибутку та реалізуються завдяки активній участі в інноваційному процесі. На рівні ж макроекономіки нововведення забезпечують економічне зростання, що, у свою чергу, впливає на зростання загальних соціальних стандартів та добробуту населення в цілому.

Крім того, важливим наслідком упровадження нововведень, на думку українського вченого З. Галушка, є те, що “впровадження досягнень НТП у виробництво зумовлює зміни у змісті й характері праці, формує відносини соціального партнерства між робітниками і працедавцями” [2, 25]. Таким чином, дослідник доходить висновку, що “розвиток НТП об’єктивно впливає на соціалізацію, оскільки: по-перше, зростають масштаби виробництва, якість продукції, її відповідність сучасним вимогам; по-друге, відбуваються зміни у змісті й характері праці, яка стає творчою, пов’язаною з використанням переважно духовних здібностей та інтелекту працівників і, відповідно, дорого оплачується; по-третє, виконання працівниками складної роботи веде до заміни відносин експлуатації відносинами соціального партнерства між робітниками та роботодавцями, стає умовою і стимулом до реалізації соціальних потреб працюючих” [2, 25].

Важко не погодитись з висновками українського дослідника. Проте з нашого боку видається доцільним звернути увагу на те, що в науковій літературі такі погляди не є загальноприйнятими. Відомою є теза класиків економічної науки про те, що нові технології вивільняють людей з виробництва, роблячи їх безробітними. Зважаючи на це, економісти доходять висновків, що впровадження нововведень у господарську практику потрібно контролювати.

Така думка, на наш погляд, має право на існування. Оскільки людина є істотою, яку створила природа, тож логічно припустити, що продукти, які вона має використовувати для підтримки свого функціонування, мають бути природними. Цю тезу підтверджує досвід племені бушменів у Південно-Африканській пустелі Ботсвана. Вживаючи як їжу лише продукти природи: ягоди, фрукти, горіхи, коріння, воду роси, їх раціон дієтологи вважають найоптимальнішим для людини.

Водночас, позитивну дію нововведень важко заперечити в цілому. На думку Й. Шумпетера, інновації та новації мають свій життєвий цикл у господарстві. Винайдення якісно нового засобу стимулює масову зміну технології, яка, у свою чергу, приходиться до свого не стільки фізичного, скільки морального старіння.

Упровадження нових технологій — це дещо суперечливий процес. Як правило, до нововведень схильні підприємці не найуспішніші чи найзаможніші, а ті, які здатні ризикувати. Інвестуючи чимало коштів та часу, ризиковість таких інвестицій занадто висока. Проте, якщо новація перетворюється на інновацію, тобто починає працювати в господарстві і приносить додатковий прибуток, то інші підприємці вже будуть змушені використовувати нову технологію. Додатковий прибуток є своєрідною винагородою для підприємця, оскільки нововведення приносять також і зниження виробничих витрат. Максимальний прибуток у такому випадку отримує той, хто є власником нової технології. За таких умов виникає нове явище для ринкової економіки — конкуренція не товарів чи продуктів, а конкуренція винаходів.

У результаті застосування нової технології в господарській системі порушується рівновага. В процесі розбалансування економіки, як правило, старі технології виводяться з виробничого процесу, на зміну яким приходять нові. Це саме стосується і продуктів, товарів та послуг. На основі вже нових технологій і нових товарів господарська система прямує до рівноваги. Такий алгоритм перебігу господарських процесів зумовлює виникнення циклічності [2, 26].

Теорія впровадження нововведень зокрема та еволюційна теорія в цілому цікаві ще й тим, що в процесі впровадження формується новий тип економічної людини — підприємець. На думку Й. Шемпетера, саме йому належить провідна роль у нових господарських відносинах. Точніше навіть можна сказати, що він їх і формує.

Підприємець — це якісно новий прототип економічного суб'єкта. Він ініціативний, здатний мислити, не стоїть на місці, йде на ризик, легко сприймає нове. Нестандартний спосіб мислення здатен комбінувати фактори та ресурси виробництва у небачені раніше поєднання. Наслідком його діяльності є не лише нові продукти, товари чи послуги. Він генерує нові алгоритми взаємодії господарських суб'єктів, нові методи реалізації економічних завдань.

Господарські відносини за таких умов набувають якісно іншого змісту. Центральним елементом яких виступає ініціативний та, головне, відносно самостійний індивід. Зміни такого характеру — це не лише зміни економічних відносин чи господарського механізму, це зміни ментальні, культурні та світоглядні. Звичайно, зміни такої глибини та масштабу ведуть до змін і в соціальних інститутах найрізноманітніших сфер життєдіяльності людини.

Таким чином, соціалізація господарських відносин відбувається переважно у двох напрямках. По-перше, це зміни продуктивних сил, та, по-друге, — зміни базової технології, що використовується суспільством. Звичайно, ці два зрізи трансформаційних змін, як вже зазначалось, перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності.

Особливе місце соціалізація господарського механізму займає в трансформаційній економіці. Спираючись на досвід транзитивних пострадянських економік, український вчений В. Кириленко стверджує, що в основному соціалізація країн такого типу проходить у два етапи [3, 81].

Перебіг першого етапу відбувається доволі швидко та характеризується домінуючим впливом держави на розвиток людини в межах цієї системи, жорстким контролем соціальних витрат та стандартів. Так звана патерналістська модель, за логікою розвитку трансформаційної економіки, є реакцією системи управління на швидкі зміни господарських відносин. Особливістю цього етапу є те, що ефективність соціальних виплат для держави відходить на другий план, поряд зі зростаючою потребою в жорсткому контролі їх абсолютних величин.

Варто відзначити, що зазначена модель соціального розвитку держави активно впроваджувалась в Україні на початку 90-х років ХХ ст. Суперечливість такої політики ґрунтувалась на об'єктивних умовах розвитку нашої держави. На думку В. Кириленка, це:

- недостатнє теоретичне обґрунтування соціально-економічних пріоритетів ринкової трансформації;
- відсутність трансформаційно-ринкового досвіду виконання соціальних завдань;
- несформованість ринкових засад функціонування соціальної структури суспільства [4].

Інші українські вчені — В. Базилевич та І. Мазур — вбачають головну причину неефективності соціальної політики в тонізації економіки. Дослідники стверджують, що складнощі реалізації соціальних програм напштовхуються на "...загальну економічну кризу; відсутність розвиненої ринкової інфраструктури (зокрема, ринку цінних паперів); відсутність належного рівня довіри підприємців до держави, банківських та інших фінансових інститутів (трасти, страхові компанії тощо); високий податковий тиск, поєднаний з несталістю податкового законодавства; значний рівень криміналізації про-

цесу становлення нових відносин власності і корупції органів державної влади" [5, 35].

Досвід реалізації патерналістської моделі соціальних трансформацій зарубіжних країн говорить про те, що найефективнішою формою політики є впровадження адресної соціальної допомоги. Проте варто зауважити, що вона не вирішує глобальних завдань трансформаційної економіки — економічних перетворень. Водночас, логічно та плавно згладжує соціальні протиріччя цього складного періоду.

Другим етапом соціалізації господарського механізму, на думку В. Кириленка, є реалізація активної соціальної політики. Потрібно погодитись з ученим щодо виняткової важливості цього етапу, оскільки соціальна політика має сприяти зростанню ефективності економіки, з одного боку, та зростанню добробуту населення — з другого.

Отже можна зробити висновок, що трансформаційна економіка веде до змін господарського механізму, в якому одну з провідних ролей відіграє його соціалізація. Соціалізація виступає необхідним атрибутом трансформації економіки України.

Література

1. Кін Дж. Громадянське суспільство. Старі образи, нове бачення. — К., Вид-во: Знання, 2000. — 391 с.
2. Галушка З. І. Деякі проблеми соціалізації сучасної економіки у світлі еволюційної теорії Й. Шумпетера // Наук. вісн. Чернівецького ун-ту. — 2011. — Вип. 579–580. — С. 24–28.
3. Кириленко В. І. Соціалізація господарського механізму та її вплив на стан соціально-економічного розвитку України // Держава та регіони. — 2009. — № 1. — С. 81–85.
4. Колодій А. Ф. Історична еволюція громадянського суспільства та уявлень про нього (формування ідеалу) // "ї". — 2001. — № 21. — С. 3–33.
5. Кочетков Ф. П. Про формування громадянського суспільства // Соц.-політ. науки. — 1992. — № 1. — С. 11–21.
6. Мандибуря В. О. Ідеологічна і об'єктивна складові економічної теорії "людського капіталу" // Екон. теорія. — 2009. — № 1. — С. 34–49.
7. Патнем Р. Творення демократії. Традиції громадянської активності в сучасній Італії. — К.: Вид-во: Знання, 2001. — 478 с.

8. Перегудов С. Институты гражданского общества и государство // Социс. — 1995. — № 3. — С. 71–87.

9. Перегудов С. Гражданское общество: “трехчленная” или одночленная модель // Полис. — 1995. — № 3. — С. 57–69.

Тенденції розвитку суспільства мають різні форми відображення і в економічній сфері. Процеси соціалізації тісно пов'язані не лише з побутом громадян, а й з їхньою економічною діяльністю. Процеси соціалізації проникають глибоко всередину господарських відносин. Рівень соціалізації господарських відносин нині виступає важливим параметром рівня розвитку господарства в цілому.

Тенденции развития общества имеют различные формы отражения и в экономической сфере. Процессы социализации тесно связаны не только с бытом граждан, но и с их экономической деятельностью. Процессы социализации проникают глубоко внутрь хозяйственных отношений. Уровень социализации хозяйственных отношений сегодня выступает важным параметром уровня развития хозяйства в целом.

Trends in society have different shapes reflected in the economic sphere. Socialization processes are closely linked not only with the life of citizens, but also with their economic activities. The process of socialization penetrate deeply into economic relations. The level of socialization of economic relations today is an important parameter of the level of the economy as a whole.

Надійшла 28 серпня 2012 р.